

Karaçay-Malkar Türklerinde Dinî Edebiyatın Teşekkülü The Formation of Religious Literature in Karachay-Balkar Turks

Adilhan Adiloğlu *

Öz

Kafkasya coğrafyasının en önemli Türk halklarından biri olan Karaçay-Balkar Türkleri bugün nüfus çokluğu bakımından Rusya Federasyonu bünyesinde bulunan Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar biçiminde iki farklı federe cumhuriyet içinde yer almaktadırlar. Türk dili tasniflerine göre Kıpçak lehçesinin bir şivesini konuşan Karaçay-Balkar Türklerinin başta Rusya Federasyonu, Türkiye, Avrupa ve Amerika olmak üzere dünya genelinde bütün nüfusunun 500 bin kadar olduğu sanılmaktadır. Sovyet hakimiyetinden önce Karaçay-Balkar Türklerinde esasını İslam inancından ve Şark edebiyatından almak suretiyle beslenen bir dinî edebiyat teşekkül etmiştir. Karaçay-Balkar Türkleri İslam inancını yaygın olarak ancak 18. yüzyıl başlarında epeyce geç bir devirde kabul etmiştir. Bu sebeple halk nezdinde İslam inancının daha geniş kitlelere yayılabilmesi için Karaçay-Balkarlı şairler başta İslam dinin temel kurallarını ihtiva eden otuz iki farz konulu "İman-İslam" manzumesi olmak üzere, Hz. Muhammed'in hayatını ve İslam dinini tebliğ edişini anlatan "Mevlid" ve benzeri bilhassa didaktik unsurlar ihtiva eden dinle ilgili edebî ürünler yazmışlardır. Bu edebî ürünlerin Karaçay-Balkar Türklerinde İslam inancının yaygınlaşıp yerleşmesine önemli payı olmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Karaçay-Balkar Türkleri, dinî eğitim, dinî edebiyat.

Abstract

The Karachay-Balkar Turks, one of the most important Turkish elements of the North Caucasus region, currently live predominantly in two separate autonomous republics affiliated with the Russian Federation, namely "Karachay-Cherkess" and "Kabardino-Balkar". The total population of the Karachay-Balkar Turks, who speak an accent of the Kipchak dialect of the Turkish language, is estimated to be around 500 thousand in the world, primarily in the Russian Federation, Turkey, Europe and America. Before the Soviet rule, the Karachay-Balkar Turks developed a religious literature inspired by the Islamic religion and Oriental literature. Karachay-Balkar Turks accepted Islam widely quite late, at the beginning of the 18th century. For this reason, in order to spread the Islamic faith to wider masses, Karachay-Balkar poets wrote religious works, especially didactic ones, such as the poem "Iman-Islam", which includes the basic principles of Islam, including the thirty-two fards, as well as the "Mawlid", which tells the story of the life of the Prophet Muhammad and his preaching of Islam. These works have made a great contribution to the spread and adoption of the Islamic religion among the Karachay-Balkar Turks.

Keywords:

Karachay-Balkar Turks, religious education, religious literature.

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
adilhanadiloglu@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7317-1500
Antalya / TÜRKİYE

* Assist. Prof., Akdeniz University
Faculty of Letters,
Department of Turkish Language and
Literature
adilhanadiloglu@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7317-1500
Antalya / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: 28/01/2025

Kabul/Accepted: 17/03/2025

Makale Bilgileri

- Atıf:** Adiloğlu, A. (2025). Karaçay-Malkar Türklerinde Dinî Edebiyatın Teşekkülü. *Selçuk Türkiyat*, (65): 135-153. Doi: 10.21563/sutad.1628697
- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
- Katılımcı Rızası:** Katılımı yok.
- Mali Destek:** Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
- Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Telif Hakları:** Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
- Değerlendirme:** İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
- Benzerlik Taraması:** Yapıldı – iThenticate.
- Etik Beyan:** sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
- Lisans:** Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Citation:** Adiloğlu, A. (2025). Karaçay-Malkar Türklerinde Dinî Edebiyatın Teşekkülü. *Selçuk Türkiyat*, (65): 135-153. Doi: 10.21563/sutad.1628697
- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
- Informed Consent:** No participants.
- Financial Support:** The study received no financial support from any institution or project.
- Conflict of Interest:** No conflict of interest.
- Copyrights:** The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
- Assessment:** Two external referees / Double blind.
- Similarity Screening:** Checked – iThenticate.
- Ethical Statement:** selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
- License:** Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Karaçay-Balkar Türklerinde esasını İslam inancından ve Şark edebiyatından almak suretiyle beslenen bir dinî edebiyat teşekkül etmiştir. Kitlel olarak epeyce geç bir dönemde, henüz 18. yüzyıl başlarında İslam dinine intisap eden Karaçay-Balkar Türklerine mensup bazı şairler bu yeni kabul ettikleri dinî inançlarını halka yaygın bir şekilde daha iyi öğretmek ve benimsetmek maksadıyla din içerikli edebî eserler kaleme alınmıştır. Söz konusu bu edebî ürünlerin Karaçay-Balkar Türkleri arasında İslam inancının yayılarak benimsenmesinde büyük bir rol oynadığına şüphe yoktur.

Karaçay-Balkar Türklerinin İslam dinine kitleler hâlinde tam olarak hangi zamanda girdikleri belli değildir. Ancak kökeni Altın Orda Hanlarına kadar uzanan bazı Karaçay-Balkar soylularının mezar taşlarından çok önceden İslam inancına intisap ettikleri tahmin edilmektedir. Bazı halk rivayetlerine ve tarihî kayıtlara göre İslam dinini Karaçay Türkleri arasında yaygın bir şekilde tebliğ eden ve kabul ettiren ilk şahsiyetin Esadullah oğlu Ali Efendi adlı Dağıstan'dan gelen bir din âlimi olduğu söylenmektedir (Adiloğlu, 2016, s. 50).

Esadullah oğlu Ali Efendi, Kabardey Çerkeslerinin büyük bir köyünde din görevlisi olarak bulunduğu sırada Karaçay bölgesinde vali olan ve adından da Müslüman olduğu anlaşılan İslam Kırımşavhal Bey'in çağrısıyla ve tahminen 1710 senesinde Karaçay bölgesinin Kart-Curt köyüne yerleşmiştir. Kendisi 1741 senesinde vefat edene kadar öğrencisi Hasan Efendi'yle beraber geniş halk kitlelerine İslam inancını öğretmek ve benimsetmekle meşgul olmuştur. Günümüzde Esadullah Ali Efendi'nin mezarı hâlen Kart-Curt köyü mezarlığında büyük bir itina ile muhafaza edilmektedir (Laypanlanı, 2007, s. 4).

Balkar Türklerinde İslam dininin kabul edilmesi de benzer şekilde gerçekleşmiştir. Dağıstanlı Mottay Efendi ile İtiy Efendi adında iki imam ve Buhara'dan geldiği rivayet edilen Yusuf İskender adında bir din âlimi Balkar bölgesine yerleşmişler, müteakiben İslam inancını yaymak ve benimsetmek için çalışmışlardır (Cangulanlanı, 2008, s. 126).

Karaçay bölgesinde İslam inancını yayma ve benimsetme çalışmalarını, Esadullah oğlu Ali Efendi'nin vefatı sonrasında, Buharalı Şeyh Abdullah adında şahsiyetin sürdürdüğü söylenmektedir. Rivayetlere göre Türkistan bölgesinin Buhara şehrinde gelerek Karaçay bölgesine yerleşen Buharalı Abdullah'ın Karaçay Türkleri içerisinde İslam dininin tebliği ve kabul edilmesinde büyük rolü olmuştur. Kendisi özellikle dinî eğitim konusuna büyük ehemmiyet vermiştir. Aynı zamanda hem öğrencisi ve hem de kayın biraderi olduğu bilinen Toguzak Kipke'yle birlikte Karaçay bölgesinde okulların açılmasında büyük çaba sarf etmiştir (Laypanlanı, 2007, s. 4). Buharalı Abdullah'ın dinî eğitim faaliyetleri dışında, konumuz açısından da büyük ehemmiyet arz eden bir diğer mühim işi özünü şark edebiyatından alarak beslemek suretiyle vücuda getirdiği Karaçay Türklerinde bir dinî edebiyat cereyanını başlatmasıdır. Kendisinden sonra birçok Karaçay-Balkar şairinin de kaleme aldığı, içerik bakımından İslam inancının temel kural ve yükümlülüklerini ihtiva eden ve otuz iki farzın işlendiği "İman-İslam" manzumesini ilk olarak Buharalı Abdullah'ın kaleme aldığı rivayet edilmektedir (Adiloğlu, 2016, s. 51).

Karaçay Bolşevik Komitesi lideri Ömer Aliyev'in 1922 yılında Arap harfleriyle ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle yayılan "Dağlı Hayatı" gazetesinde çıkan bir yazısında Buharalı Abdullah hakkında; Karaçaylılara okumayı, yazmayı öğreten, Karaçay edebiyatını teşkil eden şahsiyetin Buharalı Abdullah olduğu, Karaçay Türkleri arasında pek çok kişinin ezberinde muhafaza ederek bugüne kadar ulaşan "İman-İslam" manzumesinin ilk defa kendisi tarafından yazıldığı, Buharalı Abdullah adının günümüzde de Karaçay Türkleri arasında büyük bir saygıyla hatırlandığından bahsedilmektedir (Bittirani, 2010, s. 29). Bunun yanı sıra Buharalı Abdullah'ın kuvvetli bir ihtimalle şark edebiyatının Yusuf ile Züleyha, Tahir ile Zühre ve Leylâ ile Mecnûn gibi bilinen edebî eserlerini Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazan ilk şair olduğu söylenmektedir (Bittirani, 2002, s. 233).

Dinî Eğitim ve Edebiyat İlişkisi

Karaçay-Balkar Türklerinin İslam inancını kabul etmesinin epeyce geç dönemlere rastlamasına karşılık süratli bir yayılma ve benimsenme sürecinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Yukarıda kendilerinden kısaca bahsedilen şahısların faaliyetlerini müteakip Karaçay-Balkar Türklerinin İslam dinine yoğun bir şekilde intisap etme heves ve arzusuna binaen Dağıstan, Buhara, İstanbul, Kazan ve Kırım gibi İslam dünyasının önemli din merkezlerinden din adamları gelerek Karaçay-Balkar Türkleri arasında İslam diniyle ilgili adeta bir eğitim seferberliğine başlamışlardır. Kısa bir sürede dışarıdan gelen bu din görevlilerinin yerel halktan yetiştirdiği talebeler ve onların da yeni talebeler yetiştirmesiyle din eğitimi faaliyetleri geniş bir alana taşınmıştır. Kısa bir zaman zarfında Karaçay-Balkar Türklerinin yaşadığı yerlerde okullar ve camiler inşa edilerek hizmete sunulmuştur (Bittirani, 2002, s. 234).

Türklerin İslam dinini yaygın bir şekilde kabul etmesini müteakip medreselerde din âlimleri ile dergâhlarda mutasavvıfların teşkil ettiği dinî ve tasavvufî edebiyat bilahare Türk-İslam Edebiyatı olarak adlandırılmıştır. Özellikle 11-12. yüzyıllar aralığında, Ahmet Yesevî'nin yalın ve anlaşılır bir dille söylediği İslam inancını anlatan ve "hikmet" şeklinde tabir edilen şiirlerinin, Türklerin İslam inancını kitlesel bir şekilde kabul etmelerinde çok önemli tesiri olmuştur. Benzer şekilde Karaçay-Balkar Türklerinde halka İslam inancını anlatmak ve kabulünü sağlamak amacıyla bir dinî edebiyat teşekkül etmiştir. İslam dinini öğretmek maksadıyla dışarıdan gelen din adamları kurdukları mektep ve medreselerde eğitim faaliyetlerini genellikle Arapça ağırlıklı sürdürmekteydiler. Bu yüzden halka İslam inancını öğretmek konusunda bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sebeple hızla yetişen yerli din adamları da aynı Ahmet Yesevî gibi halkın anlayacağı dilde İslam dinini anlatan edebî eserler üretmeye başlamışlardır.

Yukarıda Karaçay-Balkar Türkçesiyle ilk dinî muhtevalı eserlerin 18. yüzyıl ortalarında Buhara'dan gelip Karaçay bölgesinde Duvut köyüne yerleşen Buharalı Abdullah adında bir Özbek Türkü tarafından kaleme alındığından bahsetmiştik. Kendisi ilk olarak Karaçay-Balkar Türkleri arasında çok yaygın olarak bilinen ve sevilen İman-İslam manzumesini kaleme almış; Yusuf ile Züleyha, Leylâ ile Mecnûn, Miracnâme ve Mevlid gibi şark edebiyatına ait belli başlı edebî eserleri Karaçay-Balkar Türkçesiyle yeni adaptasyonlarını yazmıştır. Ancak onun bu eserlerinin hiçbir

günümüze kadar ulaşmamıştır. Bilahare onun öğrencileri ve takipçileri olan Toguzak Kipke, Süleyman Çabdar, Davut Şavay-Abayhan ve Lokman Asan gibi âlim ve ediplerin kaleme almış olduğu eserlerden bir kısmı bugüne kadar muhafaza edilmiştir.

Karaçay-Balkar Türkçesiyle Matbu İlk Eserler

Kafkasya’da matbaanın geç tarihte tesis edilmesi sebebiyle Karaçay-Balkar Türkçesiyle ve Arap harfleriyle ilk matbu eser ancak 1909 senesinde Dağıstan’da Temirhan-Şura (Buynaksk) şehrinde basılabilmektedir. Bu kitap, Lokman Asan’ın “Kitâbü Mürşidi’n-Nisa” (Kadının Rehber Kitabı) isimli eseridir. Bu eser daha sonra tarafımdan üzerinde gramer çalışması yapılmak suretiyle “Karaçay-Balkar Türkçesiyle Basılmış İlk Kitap: Kitâbü Mürşidi’n-Nisa” ismiyle yayınlanmıştır (Adiloğlu, 2006). Eserde kadınların özel hâlleri anlatılmakta ve İslam dinine göre kadınların nasıl yaşamaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. Anlaşılabacağı üzere Lokman Asan aslında bir edip olmaktan ziyade bir âlimdir. Ancak kitabının son kısmında Kâzim Meçi’nin içerik bakımından otuz iki farzı konu alan ve “İyman-İslam” (İman-İslam) ismiyle bilinen yüz beyitlik manzum bir eseri bulunmaktadır (El-Balkarî, 1909).

Bilahare yine Kâzim Meçi’nin 1918 senesinde “Sultan Hamid eş-Şegemî” (Çegemli Sultan Hamid) adında broşür niteliğinde küçük bir eseri Baksan-Kala’da basılmıştır. Kâzim Meçi bu eserine konu olan ve bilahare halk tarafından çok sevilerek bir halk türküsü hâline getirilen “Sultan-Hamid” isimli uzun şiirini Balkarlı Bolşevik Sultan-Hamid Kalabekov’a ithafen yazmıştır (Meçilanı, 1918).

Karaçay-Balkar Türkçesiyle ve Arap harfleriyle basılan ikinci eser, Karaçay-Balkar Türklerinin eğitim ve kültür hayatında müstesna bir yeri olan ceditçi aydın İsmail Akbay’ın 1910 senesinde Dağıstan’da Temirhan-Şura kentinde basılan ve muhtemelen ismi “Ders Kitab” veya “Ana Tili” şeklinde olan eseridir (Haşhojeva 2002, s. 15). Aynı müellifin 1912 yılında basılan “Kitabü’l-İmân ve’l-İslam” (İman ve İslam Kitabı) isimli kitabı üçüncü matbu eserdir (El-Karaşî, 1912). İsmail Akbay’ın 1915 yılında basılan “Mevlidü’n-nebî’l-Kureyşî bi-lisânü’l-Karaşî” (Karaçay Dilinde Kureyşli Peygamberin Mevlidi) adlı üçüncü kitabı isminden de anlaşılabacağı üzere Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılmış bir mevlit kitabıdır (El-Karaşî, 1915).

Müellifin 1916 senesinde Tiflis şehrinde basılan “Ana Tili” (Ana Dili) isimli dördüncü eseri ile yine aynı kitabın muhtevası biraz değiştirilerek 1924 senesinde Batalpaşinsk (Çerkessk) kentinde basılan “Ana Tili” (Ana Dili) isimli beşinci eseri, 1910 senesinde Temirhan-Şura kentinde basılan “Ders Kitab” veya “Ana Tili” isimli ilk eserinin geliştirilmiş versiyonlarıdır (Akbaylanı, 1916; Akbayef, 1924). Çalışmamızın ilerleyen safhalarında söz konusu bu eserlerin muhtevası üzerinde durulacaktır.

Dinî Edebiyat Sahasının Temsilcileri ve Eserleri

Karaçay-Balkar Türklerinin dinî edebiyat sahasında eserleri günümüze kadar ulaşan temsilcileri olarak; Toguzak Kipke, Davut Şavay-Abayhan, Süleyman Çabdar, Kâzim Meçi, Yusuf Haçir, Nuh Kuday, İsmail Akbay, İsmail Semen ve Yahya Kappuş isimlerini sayabiliriz.

Buharalı Abdullah’ın öğrencisi olan **Toguzak Kipke** (1755-1855) Karaçay bölgesinde Duvut köyünde doğmuştur. Babasının adı Aysa’dır. Şair oldukça dindar bir

ailede büyümüş ve İslam ilimleri alanında oldukça iyi bir tahsil görmüştür. Şairin hayatı ve edebî şahsiyetiyle ilgili fazla bir malumat yoktur. 18. yüzyıl sonlarında Buhara'dan gelen ve Karaçay Türkleri arasında din ve eğitim faaliyetlerini yürüten Buharalı Abdullah'ın öğrencisi ve ayrıca kayın biraderidir. Şairin günümüze kadar ulaşan tek eseri "Mübarek Şeyh Abdullah" adlı şiiridir (Bittirani, 2002, s. 233).

Toguzak Kipke'nin "Gözümüzün nurusun" şeklindeki satırlarla başlayan bu tek eseri, mezarı bugünkü Ogarı Teberdi köyüne yakın bir bölgede, eski Camagat köyü mezarlığında itina ile muhafaza edilen Buharalı Abdullah'a ithafen bir mersiye özelliğini taşımaktadır. Eserde Buhara'dan gelip Karaçay halkını doğru yola yönelttiğinden, bütün Karaçay halkının kendisine kayıtsız şartsız biat ettiğinden bahsedilmektedir (Bayçorov, 1999, s. 351).

Karaçay-Balkar Türklerinde dinî edebiyat sahasında belki de en çok eser veren **Davut Şavay-Abayhan** (1800-1892) Balkar bölgesinin Ogarı Çegem köyünde doğmuştur. Şair oldukça dindar ve eğitilmiş bir ailede büyümüştür. Babasının adı Şavay'dır ve Karaçaylıların Abayhan sülalesine mensuptur. Babası 19. yüzyıl başlarında Karaçay bölgesinden gelerek Balkar bölgesine yerleşen bir imamdır. Şairin asıl adının Cumaruk olduğu, Davut isminin kendisine Mekke'de eğitim aldığı sırada bir hocası tarafından verildiği rivayet edilmektedir (Bittirani, 2008, s. 133).

Şair ilk tahsilini doğduğu köyde aldıktan sonra, yüksek tahsiline önce Temirhan-Şura medresesinde başlamıştır. Burada tahsil görürken hocaları tarafından çok sevilmiştir. Bu sebeple hocaları onu beraberinde Mekke'ye götürmüş, şair bu vesileyle genç yaşında hac farızasını yerine getirme fırsatını bulmuştur. Şair on dört yıl boyunca Temirhan-Şura medresesinde tahsil gördükten sonra ilmini ve hayat tecrübesini arttırmak amacıyla dokuz sene süresince Kahire, Şam ve İstanbul gibi o dönemde İslam âleminin din ve kültür merkezlerine seyahat etmiş ve buralarda muhtelif kurslara iştirak ederek dinî ilimler alanında ihtisaslaşmıştır (Şavayev, 2009, s. 141).

Şair söz konusu bu seyahatleri sırasında halkının dış dünyaya göre dinî ve eğitim bakımından ne kadar çok geri kaldığını görmüştür. Bu sebeple memleketine dönerek köyünde bir mektep açmış, köyündeki zeki çocukları okutarak halkının gelecekteki aydınlarını yetiştirmek için kendisini eğitim ve öğretim işlerine adanmıştır (Şavaylanı, 2009, s. 23).

Davut Şavay-Abayhan'ın din adamlığı, eğitimciliği, sahip olduğu ilmi ve hayat tecrübesi, onun halkı arasında çok sevilen ve saygı duyulan biri olmasına vesile olmuştur. Kendisi cemiyet içerisinde sözüne güvenilen, danışılan, bilhassa toplumu ilgilendiren işlerde âdeta bilirkişi olarak kabul edilmiş, yaşadığı bölgede vuku bulan bazı arazi anlaşmazlıklarının açıklığa kavuşturulması için her zaman ona başvurulmuştur (Şavaylanı-Abayhanlanı, 2007a, s. 5).

Şairin günümüze kadar ulaşan el yazmalarından onun sıradan bir imam ve eğitimci değil, dinî-tasavvufi edebiyata ilgi duyan, Şark edebî eserlerini okuyan ve ayrıca kendisinin yetenekli bir edip olduğu anlaşılmaktadır. Davut Şavay-Abayhan'ın hayattayken matbu bir kitabının olmadığı sanılmaktadır. Mevcut ise de bugüne kadar ulaşmamıştır. Ancak şairin şiirlerini ihtiva eden bir elyazması hazırladığı söylenmektedir.

Şairin kendisi gibi din adamı olan büyük oğlu Ahmet Şavay'ın muhafaza ettiği şaire ait elyazmalarının büyük bir bölümü; Balkar halkının sürgün edilmesi arifesinde, 5 Mart 1944 tarihinde, Sovyet rejiminin şairi burjuvazi milliyetçiliği ve gericilik propagandası yaptığı suçlamasıyla tutuklayarak idam etmesi sonrasında evinin ateşe verilmesi dolayısıyla maalesef imha olmuştur. Şairin elyazmalarından sadece birisi küçük oğlu Mahay Şavay tarafından muhafaza edilerek bugüne ulaşmıştır. Şairin günümüze kadar ulaşan diğer elyazmaları, şairle aynı yıllarda yaşayan şahıslar tarafından istinsah edilen elyazması eserlerdir (Tetuyev, 2007, s. 91).

Davut Şavay-Abayhan'ın elyazma eserlerini arama ve bulma işlerinin büyük bir kısmını Kabarvey-Balkar Bilimler Akademisinde görevli Hamit Malkonduyev yapmıştır. Kendisi 1974-1989 yıllarında köy köy gezmek suretiyle Davut Şavay-Abayhan'ın elyazmalarını aramakla meşgul olmuştur. Bulduğu eserlerin bir kısmını çeşitli gazete ve dergilerde yayınlamıştır. Bilahare topladığı malzemenin tamamını 2007 senesinde iki cilt halinde kitap olarak yayınlamıştır. Bundan dışında, Boris Tetuyev adlı bir başka ilim adamının da şairin hayatını ve eserlerini ihtiva eden bir kitabı ve pek çok ilmî yazısı vardır (Şavaylanı-Abayhanlanı, 2007b, s. 170).

Davut Şavay-Abayhan'ın didaktik amaçla İslam inancıyla ilgili kaleme aldığı "Ölüm", İman-İslam", "Dünya ve Ahiret Düşünceleri", "Ecel", "Aldanmayan İnsanlar", "Ahir Zaman Gelmez mi?" başlıklı şiirleri dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra şairin şark edebiyatının "Leylâ ve Mecnûn" gibi önemli eserlerini yeniden yorumlayarak Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazdığı eserleri de mevcuttur (Tetuyev, 2005, s. 95).

Din adamlığı, âlimlik, hekimlik, eczacılık ve ediplik gibi pek çok vasıf taşıyan **Süleyman Çabdar** (1851-1927), Balkar bölgesinin Yukarı Holam köyünde doğmuştur. Babasının adı Batiy'dir. Şair ilk tahsilini eniştesi Hacı İbrahim Küçük Efendi'nin köy mektebinde almıştır. Şair hac ibadetini ifa etmek için gittiği Mekke'de hac farızasını yerine getirdikten sonra buradan Kahire'ye geçmiş, El-Ezher Üniversitesinde muhtelif kurslara katılarak tahsilini arttırmıştır. Bilahare buradan da Fransa'ya giderek tıp ve eczacılık tahsili görmüştür (Bittirlanı, 2008, s. 241).

Şair tahsilini tamamladıktan sonra memleketine dönmüş, bir müddet köyünde din adamlığı yapmış ve mektepte çocuklara ders vermiştir. Çarlık idaresi tarafından 1899 senesinde atandığı Nalçık şehri mahkemesinde bir müddet kadılık görevini yürütmüştür. Bilahare Balkar bölgesinin önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri olarak kabul edilen Köndelen köyüne yerleşmiş ve burada bir okul açmıştır. Bu okulda tahsil gören ve aralarında Karaçay Bolşevik Komitesi Başkanı Ömer Aliyev ile Balkar Bolşevik Komitesi Başkanı Muhammet Eneyev'in de olduğu çok sayıda aydın yetişmiştir (Bittirova, 1999, s. 28).

Süleyman Çabdar bir müddet sonra Cuma namazları haricinde, dış dünyayla büsbütün irtibatını keserek bir hücreye kapanmış ve sadece ibadetle meşgul olmaya başlamıştır. Bu durum onun halk nezdinde çok büyük itibar görmesine vesile olmuş ve bir süre sonra "Şeyh Süleyman" şeklinde tanınmaya başlamıştır. Hatta vefat etmesini müteakip Süleyman Çabdar'ın kabri neredeyse bir evliya ziyaretgâhı hâline gelmiştir. Günümüzde bile şairin kabri ziyaretçi akınına uğramaktadır. Vefatından sonra oğlu

İsmail Çabdar'a intikal eden şairin muazzam kütüphanesi maalesef 1930'lu senelerde Sovyet yetkililerince yakılarak ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla şairin kaleme aldığı kendi eserlerinin çok az bir kısmı muhafaza edilebilmiştir. Bu eserler de yalnızca birkaç şiir ve Kur'an tefsirinden ibarettir (Bittirani, 2010, s. 34).

Şairin kaleme aldığı bazı şiirlerinde bilhassa namaz kılmanın mükâfatına dikkat çekilmektedir. Şair eserinde cennete girmek için namaz kılmanın bir anahtar olacağını vurgulamaktadır. Öte yandan beş vakit namazını ihmal edenlerin kabirden başlayarak azap görecekleri ve bu azabın mahşere kadar süreceği ifade edilmektedir. Şairin başka şiirlerinde İslam dinine aykırı eylemlere ve hurafelere itibar eden insanlara ağır eleştiriler yöneltilmektedir. Bir eserinde vefat eden bir Müslümanın arkasından mübalağalı bir biçimde yasa bürünmenin uygun olmadığı söylenmekte, bilhassa haykırma hıçkırma feryat eden, acıklı ağıtlar söyleyen kadınlar sertçe tenkit edilmektedir. Şair bir başka eserinde ise falcılığın İslam inancında caiz olmadığını, fal bakan ve baktıran kişilerin de cehenneme doğru yol aldıklarını söylemektedir (Bittirani, 2002, s. 243-249).

Karaçay-Balkar edebiyatında bütün zamanların en büyük şairi olarak kabul edilen **Kâzım Meçi** (1859-1945), Balkar bölgesinin Bızıngı yöresinde Şıkı adında küçük bir dağ köyünde doğmuştur. Babasının adı Bekki'dir. Şair çocukluğundan itibaren bir elinde balyoz, bir elinde körük, iyi bir demirci olmak için babasının demirci atölyesinde çalışmaya başlamıştır. Şair bir taraftan da köy mektebinde tahsil gören çocukların da yardımıyla okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Babası oğlunun okuma yazmayı öğrenmesine çok sevinmiş ve büyüyünce onun bir "afendi" (imam) olmasını hayal ederek oğlunu köyün yeni usul (cedit) mektebine göndermiştir (Meçiyev, 1984, s. 15).

Köy okulunda Kumuk Türklerinden ceditçi ve bilgili bir din adamı görev yapmaktadır. Şair bu din adamından Arapça, Farsça, Kur'an-ı Kerim gibi din ilimlerinin yanı sıra tarih, edebiyat ve coğrafya dersleri de almıştır. Bilahare yukarıda bahsi geçen Süleyman Çabdar'ın sohbetlerine de katılmak suretiyle tahsilini arttırmıştır. Şair köy okulundaki tahsilini bitirmesini müteakip önce Lesken medresesinde ve daha sonra da Dağıstan Endirey medresesinde yüksek tahsil yapmıştır. Daha sonra ikinci Hac farızası için gittiği Mekke şehrinden Mısır'daki Kahire şehrine giderek El-Ezher Üniversitesinin muhtelif kurslarına iştirak etmiştir (Meçilanı, 1989a, s. 11).

Şair yüksek tahsilini tamamladıktan sonra memleketine dönerek köyünde demircilik işini yapmaya başlamıştır. Boş vakitlerinde ise köyün camisinde cemaate Kur'an-ı Kerim okuyarak bazı surelerin tercümesini ve tefsirini yapmaktadır. Şair bir müddet sonra genç yaşına karşın köyün cemaati nezdinde hem dindar bir Müslüman ve hem de ilmi yüksek bir din âlimi vasfıyla tanınan bir zat haline gelir. Dolayısıyla köyün cemaati onun camide imam olarak görev yapmasını arzu etmektedir. Ancak şairin köyün camisine imam olmak gibi bir isteği yoktur. Şairin aklı köy eşrafından Çöpellev Bözü'nün kitaplığında okuduğu Nevâyi ve Fuzûlî'nin şiirlerinde kalmıştır (Töppelanı, 1992, s. 4). Şairin büyük hayranlık duyduğu Çöpellev Bözü Efendi yüksek tahsilli ve geniş hayat tecrübesi olan, toplumda büyük saygı duyulan bir şahsiyettir. Şair onu sıkça ziyaret ederek çeşitli konular üzerine sohbetler etmektedir. Bu ziyaretler

sırasında da Çöpellev Efendi'nin kitaplığında bulunan Şark edebiyatının belli başlı eserlerini okuma imkânını bulmaktadır (Meçilani, 1989b, s. 294).

Şair okuduğu bu kitaplar vasıtasıyla bir yandan edebî bakımdan kendisini geliştirirken, bir yandan da şiirler yazma denemelerine başlamıştır. Şairin kaleme aldığı ilk şiirlerinin çoğunluğu İslam inancı hakkındadır. Bunların başında “İyman-İslam” manzumesi gelmektedir. Şair bu eserinde İslam'ın temeli sayılan otuz iki farz yükümlülüğünü açık, anlaşılabilir bir dille ve manzum şekilde anlatmaya çalışmaktadır. Bu eser ilk olarak 1909 senesinde basılan Lokman Asan'ın Kitabü Mürşidi'n-Nisa adlı eserinde yer almıştır (El-Balkarî, 1990, s. 34-42). Şair bunun dışında; “Hz. İbrahim-Hz. İsmail Kısası”, “Beş Vakit Namaz” “Resul” ve “Aldanmayın Ahir Zaman Dünyaya” gibi kaleme aldığı pek çok eserinde İslam inancıyla ilgili konuları ele almak suretiyle halka İslam inancını anlatmak ve öğretmek için çaba sarf etmiştir. Bunun yanı sıra genel olarak Türk edebiyatının en güziden eserlerinden biri olan “Tahir ile Zühre” adlı halk hikâyesini aslında olduğu gibi manzum-mensur bir şekilde Karaçay-Balkar Türkçesine tercüme etmiştir. Bazı araştırmacılara göre bu eser Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılmış basit bir tercüme olmayıp, bazı millî kültür unsurlarının da ilave edildiği yeni bir Tahir ile Zühre adaptasyonudur (Bittirlanı, 1989, s. 13).

Şairin hayatta olduğu sırada iki kitabı yayınlanmıştır. Bunlardan ilki “Nazmu Sultan-Hamid Kalabek eş-Şegemî” (Çegemli Sultan-Hamid Kalabek'in Şiiri, Baksan-Kala, 1918) adında broşür niteliğindeki küçük bir kitaptır. Bu eser, Menşeviklere karşı savaşırken şehit olan Balkarlı Bolşevik Sultan-Hamid Kalabekov'a ithafen yazılan bir mersiye özelliğini taşımaktadır. İkincisi kitabı ise 1939 senesinde yayınlanan “Meni Sözü” (Benim Sözü) adlı kitabıdır.

Şairin vefatından sonra birçok kitabı basılmış, şairin hayatı ve eserleri hakkında birçok araştırma yazısı yayınlanmıştır. Kâzim Meçi'nin edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında çalışmaları bulunan iki önemli isim vardır. Bunlardan ilki Alim Töppeyev'dir. Şaire ait eserlerin tamamına yakını toplanarak 1989 senesinde “Çığarmalarını Eki Tomlugu” (Eserlerinin İki Ciltlik Külliyyatı) ismiyle yayınlanmıştır. Bu iki ciltlik kitap, şairin eserleri üzerine yapılan en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Kâzim Meçi'nin eserleri üzerine çalışmalar yapan ikinci önemli isim, kendisi de şair olan Abdullah Begiyev'dir. Onun da “Nazmula-Zikirle-Poemala” (Şiirler, İlahiler, Destanlar, 1996) ve “Din Kitabı” (2002) isimli çalışmaları vardır (Adiloğlu, 2016, s. 68-69).

Genç yaşında vefat etmesi sebebiyle edebî faaliyetleri de yarım kalan **Yusuf Haçir** (1873-1903), Karaçay bölgesinin eski yerleşim yerlerinden biri olan Kart-Curt köyünde doğmuştur. Babasının adı Ahmet'tir. İlk tahsilini doğduğu köyün mektebinde yapmıştır. Daha sonra Süleyman Çabdar'ın Köndelen medresesinde ve Dağıstan'da yüksek tahsil yapmış, İslam ilimleri üzerinde ihtisaslaşmıştır. Tahsilini bitirdikten sonra memleketine dönmüş ve köyündeki mektepte Arapça hocalığı yapmıştır (Doyunlanı, 2004, s. 28).

Yusuf Haçir yüksek tahsil yaptığı sırada özellikle Arap edebiyatına merak duymuştur. Daha sonraları kendisi de şiirler kaleme almaya başlamıştır. İslam

Karaçaylı adlı bir yazar “Karaçay Yazar ve Şairleri” başlıklı yazısında şairle ilgili olarak şöyle söylemektedir: “Eski şairlerimiz arasında Yusuf Haçir’in mühim bir konumu bulunmaktadır. Şairin İslam inancıyla ilgili şiirleri mevcuttur. Ayrıca kendisi Karaçay ve Balkar bölgelerinde saygın bir âlim olarak bilinmektedir. Ne yazık ki şair genç yaşında yakalandığı amansız bir hastalıktan ötürü 1903 senesinde vefat etmiştir.” (Bittirova, 1996, s. 192). Şairin hayatının son dönemiyle ilgili olarak nakledilen bir söylentiye göre şair hassas ruhlu ve fizikî bakımdan oldukça zayıf ve güçsüz bir insanmış. Ailesinin ve akrabalarının çok ısrar etmesi sebebiyle evlenmeye yönelik bir karar almıştır. Ancak erkek tarafına mensup düğün kafilesi gelin evine doğru hareket etmek için yola koyulduğu sırada şair yakalandığı amansız bir hastalık yüzünden aniden vefat edivermiştir (Nevruz, 1981, s. 165-166).

Şairin erken yaşta hayata gözlerini yummuş olması nedeniyle edebî faaliyetleri de yarıda kalmıştır. Şairin sadece üç şiiri muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu üç şiir aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Türkiye’de gün yüzüne çıkmıştır. Şairin “Cennet”, “Cehennem” ve “Hesap” başlıklı şiirleri Dr. Yılmaz Nevruz tarafından ancak 1981 senesinde yayınlanabilmiştir. Şairin “Cennet”, “Cehennem” ve “Hesap” başlıklı şiirlerinde; mahşer günü insanların nasıl hesaba çekileceği anlatılmakta, mahşer günü insanların dehşet içerisinde kalarak birbirlerinden uzaklaşacakları, annelerin ve babaların dahi öz çocuklarından kaçacakları ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra günahkârların cehennemde nasıl azap göreceğinden, müminlerin ise mükâfatlandırılarak cennet nimetlerine gark olacaklarından bahsedilmektedir (Nevruz, 1981, s. 169-175).

Süleyman Çabdar’ın öğrencilerinden biri olan **Nuh Kuday** (1868-1931), Balkar bölgesinin Köndelen kasabasında doğmuştur. İlk ve orta tahsilini Köndelen kasabası medresesinde yapmıştır. Dağıstan’da yüksek tahsilini tamamladıktan sonra memleketine dönmüş, Çegem yöresinin Suvsuzla köyünün camisinde imamlık görevini ifa etmeye başlamıştır. Bu arada köy mektebinde hocalık yaparak çocukların eğitim işini de üstlenmiştir. Balkarların Çegem yöresinde 1931 senesinde Sovyet yönetimine karşı başlatılan isyanı sırasında Nuh Kuday da Sovyet yetkililerince tutuklanmış ve işkence edilmek suretiyle idam edilmiştir.

Nuh Kuday Efendi’nin edebî eserlerinden pek azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Şairin bugüne kadar ulaşan sadece “İman-İslam” manzumesi vardır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu eser Buharalı Abdullah’tan itibaren neredeyse bütün şairler tarafından kaleme alınmış bir manzumedir. Nuh Kuday Efendi’nin İman-İslam manzumesi ise muhteva ve üslup bakımından benzerlerinden biraz farklıdır. Eser benzerlerine göre daha sert ve korkutucu mesajlar vermesi yönüyle dikkat çekmektedir (Bittirani, 2002, s. 137, 265).

Karaçay-Balkar Türklerinin en önemli ceditçi aydınlarından biri olarak kabul edilen **İsmail Akbay** (1874-1937), Karaçay bölgesinin Ogarı Teberdi köyünde doğmuştur. Babasının adı Yakup’tur. Şair maddi bakımdan oldukça zengin bir aileye mensuptur. Babası Yakup Efendi döneminin en meşhur din adamlarından biridir ve aynı zamanda yeni usul (cedit) eğitimcidir. Yakup Efendi, Gaspıralı İsmail Bey’in usul-i cedit temellerine göre Kart-Curt köyünde okul açan ilk kişidir. Kendisi de bu okulda

öğretmenlik yapmıştır. Bilahare taşındığı Ogarı Teberdi köyünde de bir okul açarak eğitim işini sürdürmüştür (Bittirlanı, 2002, s. 138).

İsmail Akbay ilk tahsilini doğduğu köyün mektebinde yapmıştır. Bilahare Balkar bölgesinde Ogarı Bahsan medresesinde orta okul düzeyinde tahsil görmüştür. Bilahare Yakup Efendi oğlunu yüksek tahsil yapması için Kazan şehrine göndermiştir. İsmail Akbay burada yüksek tahsil yaptıktan sonra Kırım'da Gaspıralı İsmail Bey'in usûl-i cedit okuluna giderek burada tahsilini ilerletmiştir. Bilahare Tiflis, Bakü ve İstanbul'da tahsilini arttırmak üzere çeşitli eğitim kurslarına iştirak etmiştir (Urusov & Hatuyev, 1997, s. 35).

İsmail Akbay muhtelif şehirlerde yaptığı yüksek tahsilini tamamlayarak 1898 yılında memleketine geri dönmüştür. Bu sırada kendisi henüz yirmi dört yaşındadır. Buna rağmen dinî ve beşerî ilimler alanında yüksek düzeyde yetişmiş aydın bir şahsiyet kimliğini taşımaktadır ve bu sebeple Karaçay halkı da kendisine büyük sevgi ve saygı duymaktadır. Memleketinde kendisine yüksek makamlı görevler önerilmesine rağmen İsmail Akbay bunları reddederek doğduğu köyün camisinde imamlık yapmayı tercih etmiş, ayrıca babasının teşkil ettiği mektepte çocukların eğitim işini de üstlenmiştir (Bittirlanı, 2002, s. 139).

İsmail Akbay tahsil hayatı süresince bulunduğu yerlerde, doğup büyüdüğü memleketinin dışında kocaman bir dünyanın varlığını görmüş, bu dış dünyada pek çok hayat tecrübesi yaşamış, hayata bakış açısı değişmiş ve ufku genişlemiştir. İsmail Akbay mensubu olduğu Karaçay-Balkar halkının dünya nezdinde yer edinebilmesinin ancak eğitim yoluyla gerçekleşebileceğini görmüştür. Bu sebeple kendini halkının eğitimine adanmıştır. Bütün köylerde ev ev dolaşarak çocukların, özellikle de kız çocuklarının okutulmasının önemini vurgulamış ve ailelerinden çocuklarını okula göndermelerini istemiştir. İsmail Akbay köy mektebinde okuyan çocukların defter, kalem vs. gibi ihtiyaçlarını kendisi sağlamıştır (Hubiyları, 1982, s. 48).

İsmail Akbay bilhassa İstanbul bulunduğu dönemde, bir milletin sosyal ve kültürel yönden gelişmesinde, basım ve yayın işlerinin çok önemli rol oynadığını görmüştür. İsmail Akbay bu işlerin nasıl yapıldığını öğrenmek maksadıyla İstanbul'un muhtelif matbaalarında görev yapmıştır. Memleketine dönmesini müteakip dergi, gazete ve kitap basmak için süratle bir matbaa kurmak istemiştir. Fakat gerek parasal ve gerekse teknik yönden gerekli desteği bulamadığı bu arzusundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. İsmail Akbay bu sebeple halkının eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla zamanını ve enerjisini ders kitapları hazırlamaya harcamıştır (Hatuyev, 2014, s. 15).

İsmail Akbay'ın hazırladığı "Ana Tili" (Ana Dili) adlı ilk kitabını 1910 senesinde Dağıstan'ın Temirhan-Şura kentinde basılmıştır. Arap harfleriyle ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle basılan bu kitapta dil bilgisinin yanı sıra hikâye ve şiirlere de yer verilmiştir (Haşhojeva, 2003, s. 14). İsmail Akbay'ın küçük bir ilmihal niteliğindeki din bilgilerini ihtiva eden "Kitabü'l-İmân ve'l-İslam" (İman ve İslam Kitabı) isimli ikinci eseri 1912 yılında Temirhan-Şura kentinde basılmıştır. Herhalde isminden dolayı olsa gerek bu eserin "İman-İslam Manzumesi" olduğu sanılmıştır (Bittirlanı, 2002, s. 140). Hâlbuki bu eser kapağıyla birlikte toplam sekiz sayfadan müteşekkil, düzyazıyla hazırlanmış broşür niteliğinde küçük bir ilmihal kitabıdır. Eserin içeriği yukarıda

kısaca değinilen Kitâbü Mürşidi'n-Nisa isimli eserin neredeyse bir özeti gibidir. İsmail Akbay bu küçük kitabında otuz iki farza, hayız ve nifas maddeleri ile emr-i ma'ruf ve nehy-i münker ve ilim aramak maddelerini de ekleyerek bir Müslümanın yerine getirmekle mükellef olduğu yükümlülükleri kırk farzda toplamıştır. Söz konusu eser hacim yönünden küçük olmakla birlikte işlev yönünden büyük ve mühim bir kitaptır (El-Karaşî, 1912).

İsmail Akbay'ın 1915 yılında Temirhan-Şura'da basılan "Mevlidü'n-nebîü'l-Kureyşî bi-lisânü'l-Karaşî" (Karaçay Dilinde Kureyşli Peygamberin Mevlidi) adlı üçüncü kitabı isminden de anlaşılacağı üzere Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılmış bir mevlit kitabıdır. Kitabın giriş kısmında "bu manzumenin Malkarlı Kâzim'den alındığı" şeklinde bir ibare yer almaktadır. Dolayısıyla bu kitapta yer alan Mevlid manzumesinin aslında İsmail Akbay'a ait telif bir eser olmadığı, "Malkarlı Kâzim" ismine binaen muhtemelen Kâzim Meçi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır (El-Karaşî, 1915).

Müellifin "Ana Tili" (Ana Dili) adlı dördüncü kitabı 1916 senesinde Tiflis şehrinde basılmıştır. Aynı kitap muhtevası biraz değiştirilerek 1924 yılında Batalpaşinsk (Çerkessk) şehrinde basılmıştır. İsmail Akbay'ın dördüncü ve beşinci kitapları aslında 1910 senesinde Temirhan-Şura şehrinde basılan "Ana Tili" isimli ilk eserinin geliştirilmiş versiyonlarıdır. Söz konusu kitapların 1916 ile 1924 baskıları arasında içerik yönünden fazla bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu kitapların en mühim özelliği "usûl-i savtiye" üzere hazırlanmış olmalarıdır. Yani bu kitaplarda o zamanda kadar kullanılan harekeli Arap harfli yazı düzeninden fonetik alfabeye geçildiği görülmektedir. Her iki eserde de alfabe, okuma ve yazma yöntemleri öğretilmekte, ayrıca küçük hikâyelere ve şiirlere yer verilmektedir. İki eser arasında dikkat çeken en önemli farklılık birinci kitapta yer alan şiirlerde ve hikâyelerde sıkça geçen "Allah" sözüne, ikinci kitapta hiçbir şekilde yer verilmeyişidir (Akbaýlanı, 1916; Akbaýef, 1924).

İsmail Akbay'ın 1926 senesinde Batalpaşinsk kentinde basılan altıncı eseri "Tılmaç: Orusdan Karaçay Tilge Tılmaç Kitab" (Dilmaç: Rusça-Karaçayca Sözlük) isimli kitabıdır. Bu eserde Rusça kelimelerin Karaçay-Balkar Türkçesiyle karşılığı Arap harfleriyle verilmiştir (Akbaýev, 1926). İsmail Akbay'ın "Bizni Küçübüz, Bizni Ceribizd: Karaçay bla Balkar Tilde Ullulaga Elible" (Bizim Gücümüz, Bizim Vatanımızdır: Karaçay-Balkar Dilinde Yetişkinler İçin Alfabe) isimli yedinci eseri 1926 senesinde Moskova'da basılmıştır. Bu kitap Balkarlı yazar İsmail Abay'la beraber teşkil edilmiştir. Söz konusu eser belli bir yaşın üzerinde olan ve eğitim almamış yetişkinlere okuma ve yazma öğretmek maksadıyla hazırlanmıştır. Bu kitabın her bir sayfası karşılıklı bir şekilde Arap ve Latin harfleriyle beraber birlikte tanzim edilmiştir. Eserde İsmail Akbay'a ait şiirlere de yer verilmiştir (Abaylanı & Akbaýlanı, 1926).

İsmail Akbay din adamlığı, eğitimciliği, halkına İslam dinini anlatmak ve öğretmek için sade bir dille hazırladığı kitapları, halkının geleceğinin teminatı olan çocuklar için tanzim ettiği ders kitapları ve daha pek çok faaliyetiyle Karaçay-Balkar Türklerinin dili, kültürü ve edebiyatının gelişmesine büyük pay sahibi olan aydın şahsiyetlerden biri olarak halkının gönlünde de taht kurmuştur. Sovyetler Birliği genelinde J. Stalin'in 1930'lu yıllarda yerli ve millî aydınları tasfiye etme harekâtı çerçevesinde İsmail Akbay

1937 senesinde Sovyet rejimi aleyhinde faaliyetlerde bulunmak ithamıyla tutuklanmıştır. Bir müddet hapiste işkencelere maruz kalmış, bilahare kurşuna dizilerek hayatına son verilmiştir (Bittirani, 2002, s. 143).

Karaçay-Balkar Türklerinin en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilen **İsmail Semen** (1891-1981), Karaçay bölgesinin Uçkulan köyünde doğmuştur. Babasının adı Nuh'tur. Şair çok dindar bir aileye mensuptur. Babası yedi kere Hac ibadeti için Mekke'ye gitmiştir. Son gidişinde Hac farızasını ifa ederken vefat etmiş ve naaşı Mekke'de gömülmüştür. Böylelikle şair de çok küçük yaşta iken yetim kalmıştır. Ancak amcaları Hacı Şuayip, Hacı Yusuf ve Hacı Hüseyin şairle özel olarak ilgilenmişler, bilhassa onun eğitimi konusunda çok yakından alâkadar olmuşlardır. Amcaları daha küçük bir çocuk iken ona sürekli ilahiler okuyarak, Mevlid-i Şerif'i öğretmişlerdir. Şair ilk tahsilini doğduğu köyün mektebinde almıştır. Mektebin hocası Muhammed Toturkul Efendi küçük İsmail'in zekâsını ve kabiliyetini fark etmiş ve onunla özel olarak ilgilenmiştir. Şair ilk eğitimini tamamladıktan sonra önce Köndelen medresesinde, bilahare Temirhan-Şura medresesinde yüksek tahsil görmüştür (Solmaz, 2016, s. 123).

Şairin edebiyata olan ilgisi çocukluk yıllarında başlamıştır. Daha o zamanlarda bile şair halk türkülerini ve destanları öğrenmeye, ezberlemeye ve icra etmeye başlamıştır. Yaşça biraz büyüyüp gençlik çağına geldiğinde dağlarda çobanlık yaparken karşılaştığı tabiat güzelliklerinden ilham alarak kendisi de şiirler yazmaya başlamıştır (Semenlanı, 1996, s. 10).

İsmail Semen gençlik yıllarında sözlü geleneğin kuşaktan kuşağa geçen halk türkülerini ve destanlarını hepsini ezberlemiş ve kendisi de bunları son derece güzel bir şekilde icra etmeye başlamıştır. Şair daha genç yaşında bu vasfından ötürü halkın büyük saygısını kazanmış ve "Cırcı İsmail" (Ozan İsmail) şeklinde anılmaya başlamıştır (Semenlanı, 1992, s. 4). Şairin kendi eserleri arasında halk tarafından çok sevilen ve bilinen, yurt ve tabiat sevgisi üzerine yazdığı "Mingi Tav" (Elbruz Dağı) adlı eseri ile beşerî aşkı konu alan (eşi Anisat Hanım için yazılan) ve iki bin dörtlükten fazla uzunluğu olan "Aktamak" (Akgerdanlı) adlı manzumesinin yanı sıra dinî konularda kaleme almış olduğu eserlerin sayısı da az değildir. Fakat bunların tamamı ancak Sovyet rejiminin sona ermesiyle birlikte 1990'lı yıllardan sonra yayınlanabilmiştir.

Son yıllarda gün yüzüne çıkan elyazmalarından anlaşıldığına göre şairin İslam inancı üzerine kaleme aldığı şiirlerinin sayısının epeyce bir fazla olduğu görülmektedir. Şairin dinî şiirlerinin genel olarak didaktik ve teşvik edici olduğu görülmektedir. Meselâ; "Can Vermenin Mücadelesi", "Kıyamet Günü", "Şefaât", "Namaz Kıl", "Beş Vakit Namaz" ve "Beş Vakit Namazın Nuru" başlıklı şiirlerinde halkın dinî yükümlüklerini ifa etmeye çağrı yapmakta, nihai (ahiret) hayata hazırlanmalarını nasihat etmektedir (Semenlanı, 2001, s. 361).

Sovyet rejimi döneminde edebiyat sahasından silinen şairin ismi ve eserleri 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliğinin çökmesini müteakip tekrar edebiyat sahasında anılmaya başlamıştır. Son dönemlerde İsmail Semen'in şöhretine yakışır bir biçimde, şairin hayatı ve eserleri hakkında çalışmalar yapılmış, şairin özellikle elyazması şiirlerini arama bulma faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Şairin bilhassa günümüze

kadar muhafaza edilen dinî içerikli elyazması eserleri son yıllarda kitap hâlinde yayınlanmaya başlamıştır. Daha önce bir dergide peyderpey yayınlanan bu elyazmaları bilahare yeni bulunan elyazmalarının da ilave edilmesiyle 2011 yılında “Zikirle” (İlahiler) adıyla kitap hâlinde yayınlanmıştır (Semenlanı, 2011).

Karaçay-Balkar Türklerinde dinî edebiyat sahasının son temsilcilerinden biri olarak kabul edebileceğimiz **Yahya Kappuş** (1905-1986), Karaçay bölgesinin Eski Cögetey köyünde doğmuştur. Babasının adı Aslanbek'tir. Şair küçük yaşta öksüz kalmıştır. Şair ilk tahsilini Eski Cögetey köy mektebinde almıştır. Bilahare Malkar bölgesindeki Köndelen medresesine giderek burada yüksek tahsil görmüştür (Bittirlanı, 2010, s. 106). Yahya Kappuş meşhur Süleyman Çabdar'ın Köndelen kasabesindeki medresesinde Yusuf Ahmet, Ali Eney, Adıham Goça gibi tanınmış hocalardan dersler alarak oldukça başarılı bir tahsil süreci yaşamıştır. Yahya Kappuş tahsil gördüğü medresenin en zeki ve başarılı öğrencileri arasında ilk sıralarda yer almıştır. Onun başarısı hocalarının da gözünden kaçmamıştır. Bu sebeple Yahya Kappuş'un tahsilini bitirmesini müteakip hocaları memleketine geri dönmesine izin vermeyip onu Köndelen kasabasında bir mescide imam olarak görevlendirmişlerdir. Yahya Kappuş bundan sonraki hayatında bir yandan Köndelen kasabesindeki bir mescitte imamlık görevini ifa ederken, bir yandan da yavaş yavaş dinî şiirler kaleme almaya başlamıştır (Bittirlanı, 2008, s. 143).

1917 yılında cereyan eden Bolşevik ihtilali neticesinde Rusya genelinde yaşanan sıkıntıların tesirleri Kafkasya coğrafyasına kadar sirayet etmiştir. Bilhassa ülke genelinde hortlayan din düşmanlığı sebebiyle halk oldukça tedirginlik içerisindeydi. Din adamları ve âlimler sorgusuz sualsiz tutuklanarak hapse atılıyor, kısa bir müddet sonra da idam ediliyorlardı. Bu bağlamda Yahya Kappuş için de epeyce çileli geçecek hayatının ilk dönemi başlamıştır. Birbiri ardına din adamlarının tutuklanmaları, hapsedilmeleri ve idam edilmeleri elbette Yahya Kappuş'un paniğe kapılmasına sebep olmuş ve Köndelen'deki din adamlığı işinden ayrılarak Karaçay bölgesinde Eski Cögetey köyüne geri dönmüştür. Fakat Karaçay bölgesindeki vaziyet Balkar bölgesindekinden çok da başka olmayıp, her yerde endişe, tedirginlik ve can korkusu hâkimdir. Karaçay bölgesindeki vaziyet de böyle iken Yahya Kappuş da geri dönmüş olduğu köyünde yaptığı imamlık görevini ve diğer dinî meşguliyetlerini tamamen bırakmıştır. Toplumdan uzak bir şekilde evine kapanmış ve kimsenin dikkatini çekmemeye çalışarak gözlerden uzak hayat yaşamaya başlamıştır. Yahya Kappuş bu yeni münzevi hayatında sürekli kitap okumak ve şiir yazmakla meşgul olmuştur (Kappuşlanı, 1993, s. 2).

Yahya Kappuş kaleme aldığı şiirlerinde en fazla hurafeler konusuna değinmektedir. Şair eserlerinde İslam inancında olmamasına rağmen varmış gibi gösterilen birtakım batıl inançlar ve kendi menfaatleri doğrultusunda dini şekillendirmeye çalışan cahil din adamlarının İslam inancına ve dolayısıyla halka verdiği zararlar işlenmektedir. Şair eserlerinin neredeyse tamamında bu konular üzerinde durmaktadır. Yahya Kappuş'un bu şiirleri bir müddet sonra birkaç yakın arkadaşının aracılığıyla gizlice elden ele, dilden dile dolaşmaya, bunun neticesi olarak da Yahya Kappuş'un etrafında küçük bir cemaat oluşmaya başlamıştır. Bilahare Yahya

Kappuş gizli bir şekilde evinde çocuklara ders vermeye ve yeni talebeler yetiştirmeye başlamıştır (Bittirlanı, 2008, s. 144).

İlerleyen zamanlarda Yahya Kappuş Efendi'nin çok fazla kitap okumaktan ötürü gözleri kör olmuştur. Ancak kendisi inancından ve bağlandığı yolundan vazgeçmemiştir. Ona büyük bir samimiyetle bağlı olan talebeleri de Yahya Efendi'yi yalnız bırakmamışlardır. Yahya Kappuş Efendi'nin şiirlerini de bundan sonra öğrencileri onun ağzından yazmaya başlamışlardır. Sevecen, yumuşak huylu ve hoşgörülü bir mizacı olduğu rivayet edilen Yahya Kappuş Efendi 1986 senesinde hayatını kaybetmiştir. (Kappuşlanı, 1993, s. 6).

Yahya Kappuş hayatta olduğu sırada kendi adıyla şiirlerini ihtiva eden herhangi bir kitabı yayınlanmamıştır. Onun şiirleri ancak 1993 senesinde talebeleri tarafından şairin adıyla "İman-İslam-İhsan" isimli bir kitapla yayınlanabilmiştir. Yahya Kappuş Efendi'nin bu kitapta yer alan şiirlerinde genellikle cahillik, hurafeler, topluma faydası olmayan zararlı âdetler ve zamanın gençlerine nasihatler gibi konular işlenmektedir (Bittirlanı, 2002, s. 292).

Sonuç

Sovyet rejiminin gelmesinden önce Karaçay-Balkar Türklerinde esasını İslam inancından ve Şark edebiyatından beslenerek tekâmül etmiş olan bir dinî edebiyat teşekkül etmiştir. Karaçay-Balkar Türkleri İslam inancını kitlesel olarak ancak 18. yüzyıl başlarında epeyce geç bir devirde kabul etmiştir. Bu sebeple halk nezdinde İslam inancının daha geniş kitlelere yayılabilmesi için Karaçay-Balkarlı şairler başta İslam dinin temel kurallarını ihtiva eden otuz iki farz konulu "İman-İslam" manzumesi olmak üzere, Hz. Muhammed'in hayatını ve İslam dinini tebliğ edişini anlatan "Mevlid" gibi bilhassa didaktik unsurlar ihtiva eden dinî içerikli şiirler yazmışlardır. Söz konusu bu şiirlerin Karaçay-Balkar Türkleri arasında İslam inancının yaygınlaşp yerleşmesinde çok önemli rolü olmuştur.

Böylelikle Karaçay-Balkar Türkleri arasında bir dinî edebiyat cereyanı teşekkül etmiştir. Buharalı Abdullah ile başlayan Toguzak Kipke, Davut Şavay-Abayhan, Süleyman Çabdar, Kâzım Meçi, Yusuf Haçir, Nuh Kuday, İsmail Akbay, İsmail Semen ve Yahya Kappuş ile devam eden bu cereyan dâhilinde verilen eserlerde daha ziyade Allah inancı gibi itikadi unsurlar ile namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlere dair yükümlülüklerin işlendiği görülmektedir. Bu temaların dışında başta Hz. Muhammed'e ithafen Mevlid eseri olmak üzere Hz. Nuh ve tufanı, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'i kurban etme kıssası ve Hz. Yusuf ile Züleyha kıssası gibi belli başlı peygamberlerin hayatlarıyla ilgili eserler de ortaya konulmuştur. Söz konusu bu eserlerden pek çoğu didaktik amaçla yazıldığı için bu eserlerde estetik kaygının biraz geri planda kaldığını söylemek mümkündür.

İsmail Semen'in belki birkaç şiirinde belli belirsiz izleri görülmekle birlikte diğer şairlerin verdiği eserlerin hiçbirinde tasavvufî unsurlara rastlanmamıştır. Öte yandan "beşerî aşk" temasının işlendiği eserlerin sayısı oldukça fazladır. Başta "Leylâ ve Mecnun", "Yusuf ile Züleyha" ve "Tahir ile Zühre" olmak üzere beşerî aşkın işlendiği Şark edebiyatının belli başlı eserleri aslında Karaçay-Balkar Türklerinde dinî edebiyatın teşekkül etmesiyle birlikte ortaya konulmuştur. Yani bu tür eserlerin de

Karaçay-Balkar Türklerinin İslam dinini kabul etmesini müteakip teşekkül eden dinî edebiyat cereyanıyla birlikte Karaçay-Balkar edebiyatı sahasına dâhil oldukları anlaşılmaktadır.

Extended Abstract

Karachay-Balkar Turks, one of the most important Turkish elements of the North Caucasus region, currently live predominantly in two separate autonomous republics of the Russian Federation, namely "Karachay-Cherkess" and "Kabardino-Balkar". The total population of Karachay-Balkar Turks, who speak an accent of the Kipchak dialect of the Turkish language, is estimated to be around 500 thousand in the world, primarily in the Russian Federation, Turkey, Europe and America.

Karachay-Balkar Turks accepted Islam widely quite late, at the beginning of the 18th century. However, this was followed by a rapid process of spread and adoption. Due to the enthusiasm and desire of the Karachay-Balkar Turks to be intensely affiliated with Islam, religious figures came from Dagestan, Crimea, Kazan, Bukhara, Istanbul and many other places of the Islamic world and started educational activities regarding Islam among the Karachay-Balkar Turks. In a short time, religious educational activities were expanded to a wide area with the students that these religious figures trained from the local people and with them training new students. In a short time, mosques, schools and madrasahs were established throughout the villages and towns where the Karachay-Balkar Turks lived.

It is well established that, after the Turks widely accepted Islam, the religious and mystical literature created by religious scholars in madrasahs and by Sufis in dervish lodges and durgahs was broadly called Turkish-Islamic Literature. Especially in the 11th-12th centuries, the religious poems of Hoca Ahmet Yesevi, written in a simple and understandable language, referred to as "hikmet" (wisdom), had a great impact on the Turks widely accepting Islam.

The clergymen who came from abroad to teach the Karachay-Balkar Turks the religion of Islam primarily conducted their educational activities in Arabic in the schools and madrasahs they established. For this reason, there were some difficulties in teaching the people the Islamic faith. Some poets among the Karachay-Balkar Turks also wrote religious works in a language that the people could understand, following the example of Ahmet Yesevi, in order to better teach and make the people adopt their newly accepted religious beliefs. There is no doubt that these works played a major role in the spread and adoption of the Islamic faith among the Karachay-Balkar Turks.

Thus, a religious literature emerged among the Karachay-Balkar Turks. Karachay-Balkar poets wrote religious works, especially didactic ones, such as the poem "Iman-Islam", which includes the basic principles of Islam, including the thirty-two fards, and the "Mawlid", which tells the story of the life of the Prophet Muhammad and his preaching of Islam. These works significantly contributed to the spread and establishment of the Islamic religion among the Karachay-Balkar Turks. It is observed that in the works given within this movement, which started with Sheikh Abdullah Bukhari and continued with Toguzak Kipke, Davut Şavay-Abayhan, Süleyman Çabdar, Kâzim Meçi, Yusuf Haçır, Nuh Kuday, İsmail Akbay, İsmail Semen and Yahya

Kappuş, mostly the elements of faith such as belief in Allah and elements related to acts of worship such as prayer, fasting and alms are handled. Apart from these themes, works were also written about the lives of certain prophets, including Muhammad, Noah and the flood, Abraham and Ishmael, Joseph. Since most of these works were written for didactic purposes, it is possible to say that literary concerns remained in the background a little.

It is said that the first religious literary works in Karachay-Balkar Turkish were written by Sheikh Abdullah Bukhari, an Uzbek Turk from Bukhara who settled in the village of Duvut in the Karachay region in the mid-18th century. Firstly, he wrote the poem Iman-Islam, which is widely known and loved among the Karachay-Balkar Turks; he wrote new adaptations of certain works of classical Eastern literature such as Tahir and Zühre, Leyla and Mecnun, Kısas-i Yusuf, Miracnâme and Mevlid in Karachay-Balkar Turkish. However, none of these works of his have survived to the present day. Subsequently, some of the works written by his students and followers, scholars and writers such as Toguzak Kipke, Süleyman Çabdar, Davut Şavay-Abayhan, Lokman Asan, Kâzım Meçi, Yusuf Haçır, İsmail Semen and Yahya Kappuş, have been preserved to this day.

Although some vague traces of Ismail Semen can be seen in a few poems, No Sufi elements have been found in any of the works of other poets. On the other hand, the number of works in which the theme of “human love” is handled is quite high. Certain works of classical Eastern literature in which human love is handled, especially “Leyla and Mecnun”, “Yusuf and Zuleyha” and “Tahir and Zuhre” were produced concurrently with the development of religious literature among the Karachay-Balkar Turks. In other words, it is observed that such works were included in the field of Karachay-Balkar literature together with the religious literature movement that emerged after the Karachay-Balkar Turks accepted Islam.

Kaynakça

- Abaylanı, İ. & Akbaylanı, İ. (1926). *Bizni küçübüz, bizni ceribizd-karaçay bla malkar tilde ullulaga elible*. Moskva: SSSR-ni Milletlerini Ara Basması.
- Adiloğlu, A. (2006). *Karaçay-Balkar Türkçesiyle basılmış ilk kitap: Kitabü Mürşidi'n-Nisa*. Ankara: Birlik Matbaası.
- Adiloğlu, A. (2016). *Sovyet egemenliğinden önceki Karaçay-Malkar edebiyatı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Akbayef, İ. (1924). *Ana tili: tilsiz millet çok bolur*. Batalpaşinski: Hokumat Basmahanasında Basıldı.
- Akbayev, İ. (1926). *Tılmaç: russko-karaçayevskiy slovar sostavlenn v poryadke russkogo alfavita / orusdan karaçay tilge tılmaç kitab*. Batalpaşinsk: İzdatelstvo OBONO Kar. Çer. Avt. Obl.
- Akbaylanı, İ. (1916). *Ana tili: tilsiz millet çok bolur*. Tibilisi: Tipografiya Gruzinskago İzdatelskago Товарищества.
- Bayçorov, M. (2001). Blagoslovenniy Şeyh Abdullah. (içinde 350-351), *Karaçayevtsı i Balkartsı*, Moskva: RAN.
- Bittirlanı, T. (1989). Tahir bla zuhra. *Kommünizmge col gazetni kâzim tuvganlı 130 cıl tolganına atalgan ençi çıgıvu*. (1), 2.
- Bittirlanı, T. (2002). *Eski karaçay-malkar adabiyatı*. Nalçik: Elbrus.
- Bittirlanı, T. (2008). Din adabiyatını tarihinden. *Mingi Tav Jurnal*, (6), 125-144.
- Bittirlanı, T. (2010). *Karaçay-malkar din nazmuçuluk*. Nalçik: Otpeçatano ÇP Poligrafiya.
- Bittirova, T. (1996). *Karaçayev-balkarskiye deyateli kulturi kontsa XIX-naçala XX v. izbrannoe v dvuh tomah*. (T. II), Nalçik: Elbrus.
- Bittirova, T. (1999). *Religioznaya kultura i literatura karaçayev-balkartsev*. Karaçayevsk: KÇGU.
- Cangulanlanı, İ. (1993). İslam din kirgen zamanda. *Mingi Tav Jurnal*, (5), 151-152.
- Doyunlanı, A. (2004). *Haçırlanı cagafar afendi*. Çerkessk: KÇGU.
- El-Balkari, H.L.A. (1909). *Kitâbü mürşidi'n-Nisa*. Temirhan-Şura: Matbaatü'l-İslamiyye.
- El-Karaşî, İ. (1912). *Kitabü'l-imân ve'l-İslam*. Temirhan-Şura: Matbaatü'l-İslamiyye.
- El-Karaşî, İ. (1915). *Mevlidü'n-nebü'l-kureyşî bi-lisânü'l-karaşî*. Temirhan-Şura: Matbaatü'l-İslamiyye.
- Haşhojeva, R. (2003). *Pisateli kabardino-balkarii XIX-Konets 80-x gg. XX v. bibliografiçeskiy slovar*. Nalçik: İzdatelskiy Tsentr El-Fa.
- Hatuyev, R. (2014). *Çokuna efendi*. Çerkessk: İKO Alanskiy Ermitaj.
- Hubiylanı, O. (1982). *Çaşav bla fahmu*. Çerkessk: KÇKB.
- Kappuşlanı, Y. (1993). *İyman-islam-ihsan*, Moskva: Ençi Kitab Üy.
- Laypanlanı, K. (2007). Tüzü bılaydı. *Karaçay*, (12), 3.
- Meçilanı, K. (1918). *Nazmu soltan hamid kalabek eş-şekemî*, Baksan-Kala.
- Meçilanı, K. (1989a). *Çıgarmalarını ekitomlugu*. (C. 1), Nalçik: Elbrus.
- Meçilanı, K. (1989b). *Çıgarmalarını ekitomlugu*. (C. 2), Nalçik: Elbrus.
- Meçiyev, K. (1984). *Nazmula kitabı*. Nalçik: Elbrus.
- Nevruz, Y. (1981). Karaçayca bir el yazması mecmua ve yusuf haçır'ın dinî manzumeleri. *Türk Kültürü Dergisi*, (218), 164-184.

- Semenlanı, İ. (1992). *Cırla bla Nazmula*. Moskova: As-Alan.
- Semenlanı, İ. (1996). *Aktamak*. Nalçık: Elbrus.
- Semenlanı, İ. (2001). *Zikirle*. Moskva: As-Alan.
- Semenlanı, İ. (2011). *Zikirle*. Çerkessk: KÇRKKB.
- Solmaz, E. (2016). Karaçayların milli şairi ismail semenov'un şiirlerinde siyasi hiciv. *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 121-128.
- Şavayev, İ. & Abayeva, S. (2009). Problemı morali v tvorçestve şavayeva (abayhanova) davut-haci. *Literaturnaya Kabardino-Balkariya*, (4), 141-145.
- Şavaylanı, İ. (2009). Halknı sotsialno-niyet törelerin saklayan akılman. *Mingi Tav Jurnal*, (3), 175-179.
- Şavaylanı-Abayhanlanı, D. (2007a). *Duniya Sağışla*. (C. 1), Nalçık: Elbrus.
- Şavaylanı-Abayhanlanı, D. (2007b). *Duniya Sağışla*. (C. 2), Nalçık: Elbrus.
- Tetuyev, B. (2005). Lokalniye agiografiçeskiye motivı v duhovnoy poezii d-h. Şavayeva. III. *Uluslararası Folklor Sempozyumu: Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine* (içinde 95-104), Bakü.
- Tetuyev, B. (2007). *Karaçayevo-balkarskaya avtorskaya poeziya vtoroy polovinu XIX-naçala XX veka*. Nalçık: Elbrus.
- Töppelanı, A. (1992). XX. ömür malkarnı zakıy adamları: bözülanı çöpellev efendi. *Zaman*, (25), 4.
- Urusov K. & Hatuyev, R. (1997). *İzvestniye lüdi karaçayevo-çerkessi kratkiy siografiçeskiy slovar*. Çerkessk: KÇGU.